

Мирослав Крлежа

Титов повратак године 1937.

Ране јесени деветстотинаридесетиседме, вратио се Тито, после девет година, у тишини једног меланхоличног предвечерја. Сједио сам у сумраку у својој соби, и праматрао облаке како их носи западњак високо над градом. У сивој расвјети што се полагано гаси прекинуо сам био читање и изгубио се у проматрању пастелноплавих небеских даљина, по којима путују чудествени архипелази облака, увијек у једној те истој хоризонтални, с лијева на десно. Кровови, бамбусове трске антена, сиви и досадни, чабави кровови, сиве и досадне градске четврти, пренагомилане кућеринама исто тако сивим и досадним, у пепљастој расвјети сумрака, са сребрним магнетизијем облачне тканине. Кроз отворени прозор покрајње собе одјекују са улице дјечји гласови, а овдје у соби, све је пепељаста самоћа и тишина. Тишина празне собе, када се боје тканина и контуре покућства сливају у тамносмеђем *clair-obscur*у, и једино што још у сумраку бјелокосно блиста, то је хартија отворене књиге. У тој тишини одјекнуло је звонце на улазним вратима. Узнемирене звоњаве, што одјекују по празним, сивим, неосвијетљеним собама, носе увијек нешто од злослутне, празновјерне неизвјесности. Нитко од нас није годинама живио тако те не би био имао разлога да не очекује, да му се изненадном, помало нервозном звоњавом не јави на вратима какав зао или кобан гласник. Звонце, које одјекује станом устрајно инсистира да нам објасни, како је нетко на вратима и како нас нервозно тражи. Одјекује ситна узнемирена јака мале металне будилице алармантно и неугодно, а нарочито су напете станке између једне и друге звоњаве. Интервали, када се у сваком куцају срца осјећа неизвјесност, хоће ли се тај тајанствени сигнал поново јавити? Тко је то тко звони тако постојано, а да се није јавно телефоном?

Устајем, пролазим станом, отварам прва затим друга врата, палим свјетилку у предсобљу, шкљоцнула је патентна брава а пред стакленим вратима стоји странац. Незнанац у пепељастој расвјети сумрака, обасјан наранчастим одсјајем гирандола. Блиједо лице непозната човјека и свјетло, топло, пријатељски глас, који се доброћудно смјешка у тренутку сумрачног и сивога, готово драматског састанка после девет година. Наши ликови постојано се мијењају, али боја гласа, она извјесна чудна, неодређена, а опет тако својствена топлина људског гласа раба увијек необично сигурне слике памћења. У круговима успомена, јавља се читава топла и интимна атмосфера доживљених мотива и ствари, за које ни сами нијесмо слутили да после много година у нама живе још увијек једнако јаким унутрашњим животом.

Тито, *послије девет година, појавио се на оним стакленим вратима као сјенка давно минувших дана и на први поглед тако ми се причинило као да се није много измијенио, а опет: измијенио се много, више од тога, посвема. Оноко, како се појавио, сјетио ме у првом тренутку једног мог прашког знанца и тек када је скинуо свој блистави цвекер примјетио сам да је то нетко други. Девет година било је девет драматских година у животу читавог нашег покрета.

Хиљадудеветстотинадесетиседма година је легализација абесинског уморства, друга година Шпаније и четврта што Геринг лијева топове, у предвечерје чешког, аустријског и польског слома. Година депресије и деморализације у међународним омијерима. Тридесетиседма вукла се као гњила и болесна мачка: све је трајало глупо и безнадно као вјести из московске »Правде« са бескрајним, свакодневним низом смртних осуда, са нирибершким урлањем, које је баш оних дана полагало темеље националној њемачкој цркви на поганској идеолошкој бази. Шпанске подморнице потапају руске и међународне лађе у грчким водама, Талијани искрцали су се у Шпанији, крв тече у Шангају и у Мадриду, а Тухачевског унијели су пред суд у носилкама: говорило се да је покушао самоубојство. Стигла је вјест да је у Москви ухапшен Бела Кун, јер он је организовао агентат против Стаљина. Код нас пише се о »прејасној кући Караборђевића и о доктору Влатку Мачеку« патетичним тоном »Јутарњег листа«, који под искусном командом Миливоја Дежмана, рутинираног капетана политичке дуге пловидбе, цинички бордижа са »Новостима« и »Моргенблаттом«, »Обзором« итд., између Стојадиновићевог диспозиционог фонда и купиничке магле, страхујући пред побједом Селачке странке грађански много искреније него пред диктатуром Круне. О »Краљу дјечаку« пише се лирски слатко као о »неисписаној књизи, јер је Монархија енглеског типа, гдје Краљ краљује«, (а гдје би Стојадиновић и Мачек владали), »ипак најидеалнији државни систем на свијету«...

»Краљ дјечак чита уз Дикенса, Марк Твена, Додеа, Тургењева и српске народне пјесме«, а »Мачек воли Толстоја и Томерлина«. . . У тој књижевној хармонији укуса и јединствених погледа на литературу неће бити тако тешко наћи формулу Споразума. Драги наш врховни пастир надбискуп Алојзије, са Станојем Михалцићем и генералима, господом Пантелијом Јуришићем и Стајићем, са градоначелником др Т. П. и подначелником К. са ректором и деканима на пријему код бана Савске бановине доктора Ружића, а »круг витезова златног ланчића теософског Реда, Месничка 7 трећи спрат, у прославу Краљева Роџдана одржао је свечани састанак уз предавање Михајла Јуришића на тему о Краљу дјечаку, који је пантеиста и теософ, а оним тога бави се веслањем, пецањем, пливањем, соколском гимнастиком, габањем из аутоматске пиштоље«, а поп Јањић тврди да је Стојадиновић отровао патријарха Варнаву.

Миша Коњ, Чика Аца, Љуба Мрав и Јоца Пижон спремају се, »уз претходну измјену мисли и пошто је напрт Уједињене Опозиције у одбору Тројице Шефова београдског крила опозиције »оцртан«, Аца извјештен, а Чика Љуба одушевљен, на састанку У. О. у Фаркашићу са купиничким мачком.

Са Титом говорио сам посљедњи пут године 1928. у предвечерје диктатуре, а од оног антипатичног и згузваног политичког процеса, који је за реакционарну политичку јавност протекао у сивом анонимитету, (а на коме је Тито својом личном иницијативом повисио властиту јуридичку одговорност за неколико година робије), протекло је већ девет година. Шест година Лепоглаве и три иностранствовања као да су избрисали са његова лица онај израз наивне и непосредне ведрине, и мјесто наслијана млада човјека ту је стајао озбиљан тихи странац, коме иза стакала његова цвекера светлуцају очи оцално тамно, готово строго.

Наша младост протекла је по оним безнадно досадним и сивим улицама загребачког Доњег града, између Прилаза и Медулићеве, Самостанске, Далматинске и Франкопанске; гдје су крчме биједне и смрдљиве, дућани миришу по брашну и бакаларима као у најзабитнијој провинцији, а по досадним двоспратницама станују слабо плаћени сиви чиновници, једног сивог и досадног Царства на умору. Из исте смо (домобранске) касарне кренули на Карпате. Тито године 1915. у Дванаестој »ходној сатнији« капетана Томашевића, а ја годину дана касније хиљадудеветстотинаишеснаесте у Шеснаестој »ходној«, за вријеме Брусиловљеве офанзиве. Он је отпутовао у Сибирију, а ја сам се одскитао преко маџарских и аустријских етапа до своје домобранске прозе. Када смо се послје олује свјетског рата нашли у просторијама изнад Кутњакове крчме (гдје је било сједиште синдиката), Титов профил у морално-политичком смислу био је пластично одређен. Разговори за оних давних заборављених дана често су се кретали око старе и познате теме, »шта да се ради и како«, а из Титових ријечи, већ је онда (око 1924 — 1925) избијала увијек једноставна, али чудно упорна, могло би се рећи тврдоглава сигурност. Он је допутовао у мале и заостале прилике са другог континента, враћивши се у нашу провинцију као путник, који је доиста провео пет пуних година на другој обали, на обали лењинистичке, социјалистичке стварности. Још онда, око 1925—6, он је у бескрајно заплетеним интерним ситуацијама допуштао разне могућности, али једно је за Тита трајно и постојано било изван сваке сумње, да социјалистички континент доиста постоји, да представља једну шестину ове наше планете и да значи почетак једнога процеса који се не може зауставити.

Тога предвечерја (јесени хиљадудеветстотинатридесетседме), када се појавио послје девет година, Тито се вратио кући миран, сигуран и једноставан, као човек, који је у себи средио све своје сумње и који је свјестан свога позива. Говорили смо до у касну ноћ и данас, послје много година, не могу да опишем све елементе тога разговора, тим више што се кретао уздуж и попријeko о многим стварима, људима и појавима, на прескок и као што се каже: хоризонтално и вертикално, о свему и још о којечем. Сврха ових редака напокон и није да се оцрта слика цијелога тог нашег дијалога, већ да се прикаже само један детаљ онога што ми је Тито причао, један лирски заправо детаљ о кумровечком ноћурну, а да би тај детаљ добио на пластици, бит ће ипак потребно, да се нацрта у главним потезима читав ток тог ноћног састанка онако како сам га (уз помоћ неких записа) упамтио.

О неразмјерима смо говорили који су владали код нас у нашој политичкој арили прије првог рата, за рата 1914 — 1918. у вријеме зеленокадерашких побуна и о оној ситуацији 1918 — 1920. која је носила у себи све елементе велике револуционарне коњуктуре. О томе како је наша социјална демократија успјела да се у свеопштем нихилизму наших прилика сведе на ништицу, како није представљала никога пак ни саму себе, како није вјеровала у масе, јер је била заглибила у мизантропију својих властитих, ситних министарских амбиција, и како није имала никада ни једне друге политичке идеје него и да се дочепа ескавзијског портфеља. Говорили смо о читавом низу фаталних околности које су довеле до тога да је предратна наша социјална демократија живјела потпуно изолована од политичке стварности и како пред међународним форумима Друге Интернационале није никада проговорила ни једне стварне ријечи. Нестала је са позорнице као глухонијема, вјерујући да ће на темељу свеопћег и тајног права гласа ријешити питање Дунава и Балкана, те ће аустријски двоглави орлови остати сити, а наше домаће хрватско политичко јагње здраво и весело.

»Сваки је почетак тежак«, рекао је Тито мирно и запаљивши цигарету, изгубио се у дугом, замишљеном ћутању.

Прамен густе плаве косе пао му је преко бијелог, високог че-
оног свода, сигурног знака јаке и тврде воље. »Требало би об-
јаснити како то, да код нас, пред првим империјалистичким
ратом, у оквиру нашег покрета није заправо нитко правилно
оцјенио ситуацију, па чак и то како заправо није било никак-
ве оцјене никакве ситуације ни у европским омјерима, што је
заправо и довело до међународне катастрофе.

У свеопхој, засталој, конзервативној, малограђанској,
западно-европској збци доиста и није било политички изгра-
ђене пролетерске свијести, а ако се је нетко усудио, да већ
послије октобарске револуције постави захтјев, како би ипак
било потребно систематски испитати: што се то с нама збива,
гдје се налазимо и камо путујемо и шта ће бити од нас, и ако
се нетко усудио да упркос свему, у оквиру интерних разгово-
ра, подвргне критици било коју криву претпоставку такозва-
них партијских идеолога, онда се преко таквог знака питања
прелазило на дневни ред са сажаним вицим смијешком: то
су руске методе, којима код нас нема мјеста! Под »руским
методама« подразумејавало се нешто мутно, политички сва-
како неинтелигентно и нездраво, више од тога: по живот само-
убилачки опасно.

Тито се био вратио из Русије послије првог свјетског ра-
та у моменту најтеже политичке депресије, послије читавог
низга тешких пораза, послије поништења комунистичких ман-
дата, разбитих и силом згажених масовних штрајкова, распу-
штања синдиката и легалних партија, у ери послије Обзване
и Закона о заштити државе. У атмосфери затроване, шовенске,
реакционарне грађанске журналистике, усред черносоатењског
протузаконитог угушивања лијевог штампче између Д'анунциеве
пустоловине на Риједи и рапалске срамоте, у болесној атмо-
сфери македонских покоља и сељачких побуна у Хрватској када
је малограђански хрватски блок меморандумом апелирао на ме-
ђународну конференцију у Генови, у потпуном расулу сваке
политичке памети и морала, једина »Борба« код нас дигла је
барјак »поноса, части и разума«.

Те ноћи Тито је топло и сентиментално говорио о не-
ким чланцима у првим бројевима »Борбе«. У моменту када је
јужнословенска реакција гостољубиво славила Врангела и Бур-
зева као једине, праве представнике руске политичке мисли,
када је Југославија у тешко грозници преживљавала једну
од својих најтежих криза и када је читава земља одзвањала
од халабуке такозваних државотворних и протудржавних еле-
мената, те се од слабоумне дреке о ампутацији и о хегемонији
нигдје није чула ни једна мирна и хладнокрвна ријеч, »Бор-
ба« није писала о агонији народа и државе, него о агонији
краљевског централистичког режима.

»Тај се режим прије или касније наћи под рушеви-
нама своје насилне политике и он ће (што то буде касније) ос-
тавити иза себе тим већи каос на свима пољима нашег наро-
дног живота«. »Борба« бр. 5, 23. III 1922. стр. 2).

У оно доба, прије двадесетпет година, у лијевој штампи упо-
требљавала се радикална фраза о »самоодребењу народа до
одцјепљена« као свеизљечително средство. Тито је ову про-
блематику о самоодребењу народа одредио од прилике овако:
право самоодребења тако дуго док није примијењено соци-
јалистички тј. лењинистички условно, тако дуго остаје апстра-
ктном фразом као све остале политичке фразе. Ми, будемо ли
у ситуацији, да практично спроведемо ту паролу о самоодре-
бењу (у оквиру јужнословенске проблематике), ми ћемо је
примијенити социјалистички, лењинистички, то јест условно.
То значи: ми нећемо допустити да се та парола претвори у
рукама реакционарне грађанске класе у пропагандистичко
средство како би грађанска класа створила себи ново, суве-
рено тржиште, јер би нас таква примјена тога принципа од-
вела равно у контрареволуцију, у фашизму, у нове кризе и у
нове ратове. Нас као лењинисте у питању народног самоод-

ребења у првome реду и прије свега занима питање самоодребења пролетаријата унутар једног народа, и управо зато, јер ми знамо и јер смо тога свијесни, да је код свих наших балканских народа самоодребење пролетаријата у интересу самога народа и јер се политички интереси пролетаријата потпуно подударају с интересима народа, зато нама није у интересу да стварамо неке нове балканске фашистичке државне организације на темељу тог принципа.

»Да ли је данас политика »мањег зла« борити се заједнички у оквиру Југославије — за Југославију — са осталим народима југословенским противу монархије Караборџевића или се поново снизити до тога да будемо окупирани под неким мацарским, талијанским или аустријским освајачима, као што то желе неки наши политички слабоумници? Питање је тако једноставно да је свакоме дјетету јасно и управо из тога разлога треба коначно прочистити појмове о тој основној тези и не допустити да паднемо испод принципијелности. Јер ако не будемо умјели да равнамо нашим директивама, бит ћемо понијети догађајима, постат ћемо објектом туђе политике, изгубит ћемо све изгледе да постанемо то што хоћемо да будемо: слободан пролетерски народ, који мисли исправно, јер је своју ситуацију процијенио у простору и у времену на темељу стварне оцјене чињеница. До потпуног поништења сваког пак и најмањег политичког права пролетаријата код нас, довела нас је политика политичких варањика, лица без свог унутрашњег образа, ниткова који су продавали своја политичка увјерења из увјерења да се лажна политичка увјерења могу продавати баш зато, јер нијесу никаква увјерења. Тито је говорио са презиром о неким сабласним појавама нашег политичког цинизма и скалпирајући обрзнице тих назовимарксистичких трговаца политичким месом, он је говорио тоном озбиљним и хладним, тоном строгаога суца.

»Без праве вјере у истинитост свога увјерења појединац врло лако може посумњати у сигурност свога става. Поколебавши се у сигурност свога пута појединац може да изгуби осјећај сигурности и исправност свога смјера, он може да изгуби свој пут и да се изгуби на томе путу. Али у томе мраку и у тим олујама око нас има и свјетлионика. То су лењински принципи, то су, класичне директиве хисторијског материјализма«!

Говорили смо тако читаву ноћ о галерији наших мртвих знанаца, о бродоломима и о политичким бродоломницима, о гробовима и о покојницима. А Тито је говорио о проблему политичке навигације таквом сигурношћу, као што говоре људи, када на палуби командантског моста додирују шиљком своје оловке кругове појединих свјетлионика на навигационим картама. Пловидба, по његовим ријечима, изгледала је веома једноставном.

»Треба пловити по плану равно, по црти, прјамалињејно, док је прјамалињејно могуће! Лењин, Стаљин, Донбас, Волга, Магњитогорск, пјатилетке, двадесетисетам милијуна тона челика! То је све! Не треба се дати пренагомилавати питањима и проблематикама, које у таквим приликама као што су наше, често пута дјелују разорно. Треба прелазити преко збрке на дневни ред, једноставно, мирно, хладнокрвно, у добро организованом реду, монолитно«. (Тај пријед о монолитности, колико се сјећам. Тито је веома радо употребљавао већ прије петнаестак година. Донио га је из лењинске земље). Те ноћи он готово ни једном јетичном ријечи није говорио о себи, о Лепоглави и о затворима. Споменуо је тек толико, да је могао да »кидне«, али није хтио из солидарности са друговима и да је приредио изложбу Мошиних слика у Електричној централни Лепоглавској, гдје је био шеф централе и гдје му је било »углавном добро«... Говорили смо много и дуго о књижевности, о неким руским оперетама које се јављају као помодни шлагери, о дијалектичком снобизму код нас и у иностран-

ПОРЕБА
ПОРГОВРА

ству. Ја сам се био вратио из Италије, пак сам Титу причао о томе како на читавом путу од Ломбардије до Напуља нијесам нигдје ниједанпут чуо пјесме на улици. У Италији је све тихо... Говорили смо о Кутњаковој крчми у Ишци 46, о Хамелу у Медулићевој улици (гдје је Тито једно вријеме радио) гдје су кровови приземница тако ниски, да се из жљебова може грабити снијег за грудане, о трешњевачким сас-танцима, о партијским илегалним пленумима по крчмама на периферији, уз трајну опасност препада полиције итд.

Спрам јутра Тито се распричао о тајгама, о руским да-љинама, о Сибиру, о Киргизији, о мјесечини, о сибирским ко-њима, о једном сибирском млину гдје тек што га нису убили Киргизи због Мухамеда, о металургији и о авионима. О теш-кој индустрији и кемијским комбинатима и на концу, о оном сладогорком осјећају чежње за родним крајем, о жалби за завичајем о бољећивом сентименталном снарењу о успоме-нама које нас вежу у нашем памћењу са разним другим и не-познатим стварима: са старом метлом на каквом заборавље-ном блатном дворишту, са првеним цвијетом пеларгонije на прозору, са гласом цврчка или давном, мртвом мјесечином. Плач за лирским реквизитима, свакодневног живота, што га Словенци зову »домотожјем«, а ми за то тугаљиво распо-жење немамо наше народне ријечи.

С ироничним помало смијешком причао је Тито како су га послједњих година у иностранству, када је путовао по разним далеким земљама, пратиле кумровечке сјенке успоме-на из дјетињства. Мирис сјенокоша, шум дивљих кестенова на ноћноме вјетру, жубор потока, тракошћански, клањечки, загорски мотиви. Точе лицитари гверц пред старим плесни-вим црквама, миришу печењарске кобасице, клокоће мошт, таласају се масне оранице, дише земља, домовина, мајка, по-чива, родна груди. И тако је рискирао прије неколико дана да види Кумровец. Да види Кумровец послје толико година, да види како Кумровец дише откада њега није било на родној бразди.

То није, дакако, било претјерано мудро — ризиковати због таквог сентименталног повратка поновно робију, пак еве-нтуално и смрт, управо, с обзиром на функције које врши, математски сигурну смрт, а само зато, да се ноћу, потпуно сам прошета кумровечким стазама, о којима пјева пјесма да су пуне ружмарина и мјесечине. Мјесечине није било ни руж-марина, дакако, него мрак, права кумровечка, провинцијална помрчина, са досадним лавежом свих кумровечких паса, узне-мирених кораком непозната странца и путника, који се вратио из »фремта«. Зауставио се Тито пред својим домом, пред сво-јом родном кућом кумровечком, стао је и стоји. Дише тихо, зурн у тмину, слуша псе како лају, а небо је облачно, југови-на је, брзо се мичу звијезде иза небеских тканина, путују зви-језде, а ноћ стоји над свиме, над Загорјем, над Сутлом, над Тракошћаном, огромна, нијема, непрозирна, чудна, кумровеч-ка ноћ. Спавају Нови Двори, Лужница, Цесарград, Бизељско, Куншперк, Лобор, спава бан Јелачић и стара Карилонка у Би-стри и Корберони и Сермажи и Кеглевичи и Виндишгреци и Бомбелеси, а пси лају и једино што бдије то су пси и Стоја-диновићеви жандари. Добро му је познат тај кумровечки ла-веж и он по гласу и по даљини лавежи, данас, послје толико много година, послје читавог једног живота, разазнаје са ко-јег се брда јавља чији пас. Стоји и слуша сусједне псе, мири-ше кумровечке стрехе и комине: исти мириси, исте живице, исти плотови, исто блато, исти пси... Ту изједа носнице ки-селина сусједове тнојнице, а тамо је неко отворио дворишна врата и прелази у шталу да напоји благо. Одсјај свјетлике разлио се преко ледине и трава је на тренутак заблистала у свијетлом зеленилу. Шкрише врата, домари кумровечки ни но-ћас нијесу подмазали врата како треба, враг их однио. Нема-ју петролеја, немају уља, немају соли, немају круха, немају

ПОВРАТА
ОКТОБРА

ничег! Лају пси кумровечки, а овај ноћурно воња пред кишу. Осјећа се мирис крепане мачке у потоку, топал мирис гнојница, воњ јаме и штала, прве капи кише...

Стоји Тито пред својом кућом, а мисли му круже у огромним круговима око старог кумровечког крова обраслог маховином. Размишља о себи, о свом жалосном дјетињству, о свјетском рату, о касарнама, о Карпатима, о логорима и о бојиштима, о биткама кроз које је пролазио и о великим сибирским ријекама, о руском језику што оплакује као море китајске зидине и монголске далеке земље и народе, разлијевајући се све тамо преко Азије до Тихог Оцеана. Размишља Тито о свом властитом животу, о фабрикама по којима је радио, о синдикатима, о друговима, о штрајковима, о покрету коме стоји на челу, о читавом једном људском животу, што се преко Лепоглаве и Шпаније затвара данас у огроман круг битака и борбе од Мадрида до Кумровца, и тај недогледни животни круг једног путовања око свијета траје, сто, већ читав један живот, а овдје у Кумровцу лају пси као што су лајали прије тридесет и четрдесет година. Ни врата нису подмазали, као да се у свијету ништа не догађа и као да се уопће ништа није догодило и као да Европа не стоји пред новим свјетским ратом! Пуше се и диме кемијски комбинати од Сјеверног леденог мора до Урала и Волге, грми челична индустрија од Владивостока до Магњитогорска, тресе се земља у својим средовјечним темељима, Америка и Европа кувају више од сто милијуна тона челика, грме топови у Шпанији, Хитлер спрема покољ, долази међународна олуја, а овдје лају пси и воњају јаме као у Кеглевичево доба тлаке и роботе. Sprema се нова међународна катастрофа, фашистички горила брус своје ножеве, а код нас Купинец хрче, Каптол хрче, Кумровец хрче, читава наша малодраћанска интелигенција хрче, а Тито стоји усред Кумровца и осјећа вакуум средовјечног закашњења, проклетство кумровечког ноћурно, када лају пси и све стоји као уклето на једном те истом мјесту. Од Тихог Оцеана и од Шпаније лижу палменови велике револуције, у рујном одсјеву титра освет лажара по безбројним талионницама свијета, диме се комбинати, пуле свијета куца већ данас ритмом будућих свијетлих стољећа, а код нас совуљаге облијећу око маријетерезијанских звоника; и све је досадно старо кумровечко гробље и трули мост, те пријети да ће се срушити под мало гласнијом стопом ноћног самоника. У тихом завршном тренутку овог лирског солилоквија, у посљедњим тоновима кантилене тог меланколичног монолога, Титов глас промијенио је сјај и његове свијетлоплаве очи голубиње, прелиле су се оцалним, тамномодрим, металним пријеливом и потмиле као тинта. Доброћудна, мекана игра усана уститрала је до пркосне, тврде, као од камена клесане оштре црте и у оном погледу, у оном гласу јавио се некакав неодређен и сугестиван израз пун бола и немира.

»Кумровец хрче, бог га благословио, пак докле ће код нас све да хрче, запитао се Тито бијесно, готово нервозно, с оним виолентним акцентом, којим се у нашем језику скидају с неба сва божанства вишег и нижег реда.

— Ми стојимо пред новим свјетским ратом, и ако нас не буде спасила наша властита памет, неће нас спасити ништа! И то је оно што би требало објаснити и Кумровцу и Купинцу, и глупим нашим чаршијама од Љубљане до Београда! Не падају печени голубови с неба!

X X X

Име Титово постало је данас драматским симболом покољења свих наших народа, откада се пише историја крвљу и месом наших родова. У бродолому, који је од свих наших бродолома био најбезнаднији, појавио се он са леђинском бу-

ПОКТОВА

ктињом у мраку, и његов пут од Кумровца и Јајца до Београда и до Загреба пут је нашега народа, да би од средовјечног, заосталог човјека постао грађанином будућих сретнијих стољећа: то је покрет за нашом властитом цивилизацијом под сваку цијену. То је наша историјска воља која се објављивала у многобројним напорима кроз вјекове, и ако се може тако рећи, то је воља за пресображењем и ослобођењем у вишим друштвеним облицима. Тито, то је усправан и смион став пред великим, страним силама читавога свијета, на темељу искуства из првог и другог свјетског рата и тешке политичке подземне борбе, која је трајала деценијама и стајала безбројно много жртава. Тито, то је славолук између мрких и крвавих зидина наше средовјечне прошлости и пут до цивилизације, која неће више да буде робовање туђим банкама, туђим неистинама и предрасудама. То је картеча, која се кроз дим и маглу наше заосталости пробила као усјани знамен над звјезданим барјацима наше савремене политичке свијести.

X X X

Када су се у овоме рату, за дупих ноћи блења око 1943—1944. од времена на вријеме чули Титови топови како гунђају читаве ноћи око Загреба, често сам прислушкивао у тој ноћној прмљавини. Увијек ми је пред очима била једна те иста слика из године тридесетиседме: сједи Тито пред пергаменом фјорентинске свјетиљке, у жућкастом сјају расвијетљеног грегоријанског корала са старинским, четвороугластим нолама квадраквартама, у крвавој, транспарентној боји карминских слова, и прича о кумровечком Ноктурну. Грме његови топови, траје судбоносно ратно блење, а ја мислим у својој самоћи: гле, Тито буди Кумровец из хиљадугодишњег сна! Тито се побунио против средњег вијека, он је нашао излаз, он плови пуним једрима и његове галије путују у Сигурну луку побједе.

(Из књиге »Тито и Савез комуниста Југославије«. Аутори Едвард Карчељ и Милослав Крлежа, Радничка штампа, Београд 1975. год).

Т и ш о

Када говори као да звезде падају
у лепу воду из једне вечности иза променљивих облака
упери прст у неизмишљено место али време лажно
где прошлост још није прошла

и каже:

ко тамо пође стићи ће у дан пре дана кад је пошао
у несличну идилу неверну ономе што је иза ње
где је ружна граја иначе хваљених птица
Он ништа не прећути он каже
сваку мрљу у оку сваки облак у души:
будућност није све оно што ће доћи
много штошта ће се једноставно поновити
прошлост није све оно што се неће повратити
и један део будућности остаје затајен
Он нас учи како да не изгубимо сличност
са својом надом са својим лепим људским лицем
он нас учи како да препознамо будућност
у ономе што радимо у ономе што ће доћи
јер јао оном ко изгуби сваку сличност са овим градом
јао оном ко нема своје на овом тргу
јао оном ко буде мерео себе својом сенком
који је дан у његовој неосветљеној крви
Будућност је ту само је треба препознати
издвојити.

О бели граде о црвени граде на чијим прилазима
ниче жито

једном бачено у земљу никад бачено
као кад сићеш као кад нестанеш
да би се могло појавити — закопано злато

Бранко Миљковић